

Tina Georgieva

IDEJA SLOVANSKE ENOTNOSTI V RUSIJI – INTERPRETACIJE IN RAZVOJ V 19. STOLETJU

Kot drugi slovanski narodi so si tudi Rusi zamišljali enotnost Slovanov v okvirih jezikovne, zgodovinske in delno tudi verske bližine teh ljudstev. Koncept slovanske enotnosti je bil del ruskega narodnega preporoda. Z njegovo pomočjo se je Rusija lahko osmislila in izpostavila svojo specifično vrednost na celini. Ideja slovanske enotnosti v ruski družbi ni delovala ločeno od drugih tem. Izhajala je iz drugih uveljavljenih nazorov; bila je integralni element raznovrstnih ideoloških in političnih konceptov v imperiju. Predstavniki ruske elite so si oblikovali odnos do slovanstva glede na lastne družbenopolitične poglede; ta odnos se je formiral v sozvočju z njihovimi vizijami glede nalog in ciljev, s katerimi je bila soočena Rusija.

Vsa ruska izobrazena elita ideji slovanske enotnosti ni namenjala enake pozornosti. Za tiste liberalne kroge, ki so si prizadevali predvsem za reformiranje Rusije, je slovanstvo ostajalo obrobna tema. Narodni preporod slovanskih ljudstev so sicer pozdravljali, niso pa tega dogajanja povezovali z Rusijo; slovanstvo je tako le redko dosegalo njihovo obzorje. Slovanofilski krogi so, nasprotno, v svojih ideoloških in političnih pogledih slovanstvu namenili pomemben prostor in razvili lastno branje koncepta slovanske solidarnosti. Ker so ti slovanofilski pogledi občutno vplivali na splošen odnos Rusije do slovanskega sveta, bom tem idejam namenila posebno pozornost.

Ruska družba je druge Slovane odkrila v prvi polovici 19. stoletja, najprej skozi dela znanstvenikov, kot so Kopitar, Šafárik, Čelakovský, Palacký, Vuk Karadžić. Ravno v tem času je prišlo do prvih stikov med ruskimi in ostalimi slovanskimi znanstveniki. Leta 1835 so vodilne ruske univerze vzpostavile oddelke za slovansko literaturo, v naslednjih nekaj letih pa so izobrazili prvi vod znanstvenikov, ki so vzpostavili temelje ruske slavistike: mednje sodijo Preis, Sreznjevski, Bodjanski in Grigorovič.³⁴⁹ V sredini tridesetih let 19. stoletja se je v Rusiji uveljavila praksa pošiljanja mladih znanstvenikov na usposabljanje v Evropo, kar je prvim ruskim strokovnjakom za slovanske študije ponudilo priložnost za zbiranje materiala za raziskave kot tudi za oblikovanje osebnih vtisov o slovanskih narodih. Poleg čisto akademskih stikov so Rusi, ki so jih zanimali Slovani, pogosto potovali na zasebne obiske k njim. Potovanja Aleksandra Popova, Fjodora Čižova, Nikolaja Nadeždina, Mihaila Pogodina so v tistih letih prispevala k boljši informiranosti ruske družbe o slovanskem svetu in njegovem preporodu.

Vzporedno z akumulacijo znanja o slovanskih narodih so se v ruski javnosti oblikovali tudi ustaljeni pogledi nanje. Najprej moramo v tem oziru omeniti koncept enotnosti Slovanov. »Vsi Slovani so ena kri, eno telo, en narod,« je leta 1836 zapisal Ján Kollár v razpravi »O literarni vzajemnosti med slovanskimi narodi in dialekti.«³⁵⁰ Kollárjevo delo je močno prispevalo k temu, da so Slovane pričeli dojemati kot dele družine – različne, ampak podobne, povezane v skupni preteklosti, kulturi, zgodovinski usodi in delno v veri. Poleg ideje o slovanstvu kot posebnem tipu zgodovinske enotnosti se je pričela razvijati ideja o konfrontaciji slovanstva z zahodnoevropskim svetom. Slovanstvo so pričeli obravnavati kot nasprotje stari Evropi; kot mlad in perspektiven Vzhod, ki nasprotuje starajočemu se Zahodu; prerojena slovanska civilizacija kot naslednica izčrpane rimsko-germanske civilizacije. Del tega koncepta je zajemala tudi vera v zgodovinsko misijo Slovanov, ki bo šele dokazala njihov pomen, ko bodo morali na položaju vodilne velesile naslediti zahodno civilizacijo.

349 Петров, *Российские Университеты в первой половине XIX века*.

350 Коллар, *О литературной взаимности*.

Med prvimi, ki so artikulirali te poglede, je bil ruski profesor zgodovine Mihail Pogodin. Že v tridesetih letih 19. stoletja je razvil misel o zgodovinski ločitvi Evrope na dve polovici: eni so vladala germanska plemena, drugi pa Slovani.³⁵¹ Prav tako je slovanofilsko gibanje v ruski javni misli utemeljevala teza o izvoru Slovanov. Slovanofile je družilo prepričanje, da sta Zahod in Vzhod (v njihovi terminologiji – Slovani) različnega življenjskega porekla in podvržena različnim zgodovinskim zakonitostim. Po njihovem mnenju so bili temelji, na katerih je nastala slovanska civilizacija, neprimerljivo popolnejši od tistih, na katerih so bile grajene zahodne. Obdarjen s tovrstnimi prednostmi, »slovanski svet ohranja, če že ne seme, pa vsaj možnost obnovitve človeštva«, pravi uvod v prvi slovanofilski zbornik iz leta 1845.³⁵² Ideja o zatonu Zahoda in prepородu Vzhoda je bila prav tako prisotna v poeziji slovanofilov tistega časa.³⁵³

V predstavitvi slovanskega sveta ruski javnosti so njegovi podporniki izpostavljali dve glavni tezi. Najprej je šlo za občutek neizmerne bližine med Slovani in Rusi. »Ko sem prvič slišal liturgijo v vseh naših obredih, (...) se mi je zazdelo, kot da sem se vrnil v domovino,« je Aleksander Popov zapisal o svojem obisku v črnogorski cerkvi.³⁵⁴ Drugi ruski popotniki so se vračali s podobnimi opažanji. »Ko si v Laibachu, po slovansko v *Ljubljani*, se lahko zmedeš in pomisliš, da si v naši domovini Rusiji: tako neverjetno podobna je kranjska veja velikega slovanskega plemena ruski,« je opazil profesor Nadeždin v svojih popotniških zapiskih.³⁵⁵ Na podoben način je Fjodor Čižov opisal svoja srečanja s hrvaškimi narodnimi voditelji v Karlovcu: »[V]se je popolnoma prežeto s slovanstvom. Obrazi so čisto slovanski, celo ljudstvo govori slovansko.«³⁵⁶

Če analiziramo ruske poglede na slovanstvo, bomo v splošnem opazili tendenco poudarjanja tistih prvin slovanskih ljudstev, ki so ta ljudstva približevale Rusiji. Način življenja, literarne in akademske dosežke, vse so v osnovi ocenjevali z vidika navzočnosti skupnih značilnosti. Kar je popolnoma prevzelo podpornika ideje slovanske solidarnosti Fjodora Čižova pri Srbih in Hrvatih, so bile tiste njihove posebnosti, ki so bile blizu ruskim in ki jih je označil kot nesporno slovanske. »Celotna država, začeni z Reko (Fiume) in naprej na Hrvaškem, nima nič izjemno svojega, ampak se zdi skupna, slovanska,« je zapisal. Pomanjkanje predanosti slovanskemu vprašanju pri vodji ilirskega gibanja Ljudevitu (roj.

351 Погодин, *Исторические афоризмы*, str. 29–30.

352 Вместо введения, в: *Сборник исторических и статистических сведений*, str. 7.

353 »Celotni zahod prekriva smrtonosna tančica. Tam je le globoka tema. Uslišite glas usode ... zbudi se, speči vzhod,« je leta 1831 pozival Aleksej. Homjakov v pesmi »Мечта«. Хомяков, *Полное собрание сочинений*, Т. 4, str. 215.

354 *Москвитянин*, 1845, Част 1, št. 2, str. 27–28.

355 Надеждин, О путешествии по южнославянским землям, str. 9.

356 »Все только и дышит славянством (...) лица совершенно славянские, народ весь говорит по славянски.« *Дневник Ф. В. Чижова*, str. 141.

Ludwig) Gaju pa je ruski popotnik po drugi strani označil negativno in ilirsko gibanje imenoval »orožje podlih avstrijskih dejanj«. ³⁵⁷

Drugo prepričanje, ki je spremljalo ruske poglede na Slovane, se je navezovalo na poseben odnos slovanskih narodov do Rusije. V članku o Črni gori je Aleksander Popov pisal o topli dobrodošlici, ki jo je prejel kot Rus, pa tudi o portretu carja Nikolaja I., obešenem v sobi črnogorskega guvernerja. ³⁵⁸ V večini spominov in dnevnikov ruskih popotnikov tistega časa je najti idejo, da so slovanski narodi na Rusijo gledali kot na svojo zaščitnico in pokroviteljico, na katero se lahko naslonijo; carja so imenovali »beli car«. »Vizija slovanstva se je širila nerazložljivo hitro, spremljali pa sta jo ljubezen in spoštovanje do Rusije. V Rusiji so videli obljubljeni dežel,« je svoje vtise o obisku pri zahodnih Slovanih povzel Čižov. ³⁵⁹ Dela Mihaila Pogodina prav tako orisujejo organsko vez med slovanskimi in pravoslavni ljudstvi ter Rusijo. ³⁶⁰ Ta teza se je kasneje preoblikovala v najbolj uveljavljene ideje, ki so glede slovanskih narodov obstajale v Severnem imperiju. Slovani so intuitivno, zgodovinsko podpirali Rusijo, je leta 1877 pisal časnik *Graždанин*: »Instinktivno iščejo Rusijo, Rusija pa Slovane instinktivno privlači. To je zgodovinski zakon, ki se mu ne more zoperstaviti nobena evropska velesila.« ³⁶¹

Popularizacijo zgoraj opisanih idej je spremljalo prepričanje, da je bila Rusija neizpodbitna, naravna voditeljica slovanskega sveta, ki je doživljal preporod. Zagovorniki ideje slovanske enotnosti so verjeli, da Rusom med Slovani pripada posebno mesto, saj so se edini zavzeli za svojo neodvisnost in so imeli lastno, ogromno in močno državo. Po njihovem mnenju je Rusija ohranila fizične, umske in moralne temelje slovanske civilizacije, kar je pomenilo, da je Rusija utelešenje slovanstva, ki si najbolj zasluži, da postane nosilka njegove prave narave. ³⁶²

Zaradi tega so zgodovinsko perspektivo slovanstva v največji meri povezovali z Rusijo. Velik del ruske družbe je aksiomatsko sprejel idejo, da če je slovanski svet doživljal preporod in ga je čakala svetla prihodnost, je Rusija tista, ki bo imela čast, da udejanji to misijo. »Katero slovansko pleme je sedaj na prvem mestu? Katero pleme bi lahko po moči, jeziku, kombinaciji lastnosti, poimenovali kot

357 »Вся страна, начиная от Риеки и еще более внутри Кроацции, не имеет ничего, именно ей принадлежащего исключительно, а все как бы общее, славянское.« Дневник Ф. В. Чиждова, str. 158, 143.

358 *Москвитянин*, 1854, Часть 1, št. 2, str. 27.

359 »Непостижимо, как быстро расходится все славянство и вместо с тем любовь и уважение к России. Они начинают смотреть на Россию как на обетованную землю.« Дневник Ф. В. Чиждова, str. 164.

360 »Z nami sočustvujejo v enaki meri, kot jih mi ljubimo,« je pisal. V: *Москвитянин*, 1856, št. 2, str. 166, Заграничные известия.

361 »Славяне, где бы они не были и сколько бы их не было, тяготеют инстинктивно к России, как Россия инстинктивно протягивает к себе славян. Это закон исторический, против которого никакая европейская сила ничего сделать не может.« *Гражданин*, 30. 1. 1877, št. 4, str. 107.

362 *Журнал Министерства Народного просвещения*, 1835, št. 6, отдел 5, str. 551–552.

predstavnika celotnega slovanskega sveta? O, Rusija, moja očetnjava! Nisi to ti? (...) O, če si to ti!« je leta 1839 v pismu ruskemu prestolonasledniku vzkliknil Pogodin.³⁶³

V tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja so se tako poleg akumulacije informacij o slovanskih ljudstvih oblikovale razmeroma ustaljene ideje o slovanski solidarnosti. Najpogosteje je vladalo prepričanje, da je na čelu slovanskega sveta stala Rusija, ki je bila tudi njegova najsvetlejša predstavnica.

A razvoj narodnih gibanj slovanskih ljudstev je pokazal, da je ruski koncept organske naklonjenosti Slovanov do Rusije bolj pobožna želja kot realnost. Slovanski kongres leta 1848 tu lahko služi kot nazoren dokaz. Glavna tema, ki jo je obravnaval forum v Pragi, je bila možnost oblikovanja federativne države znotraj avstrijskega imperija, avstro-slovanska agenda pa je nazorno pokazala, da vsaj del zahodnih Slovanov svoje politične prihodnosti ni vezal na Peterburg, kar je Rusija – zavestno ali ne – prezrla.

Tendenca pripisovanja političnega naboja konceptu slovanske enotnosti, ki jo je bilo opaziti pri nekaterih ruskih zagovornikih koncepta, je privedla do komunikacijskih težav med zahodnimi Slovani in Rusi. »Vi, Rusi, (...) imate v odnosih z nami vedno iste politične vizije – tako škodite samim sebi, nam in našemu cilju. Ne skrbite za nas, skrbite zase; postavite se na svoje noge; tudi mi vam bomo sledili in si prizadevali biti Čehi in delati za skupni ‚slovanski cilj‘. Nismo sovražni, nasprotno. (...) Rusom smo naklonjeni, a ne moremo, niti si ne želimo postati del ruskih interesov,« je leta 1857 ruskemu slovanofilu Aleksandru Košeljevu zatrdil Pavel Šafárik.³⁶⁴

Resne zadržke nekaterih Slovanov so povzročile izjave dela ruske elite, da je Rusija upravičena do vodilne vloge v slovanskem svetu. Te trditve je spremljalo propagiranje ideje, da mora ruščina postati univerzalni slovanski literarni jezik. S tem posebnim literarnim panslavizmom oz. panrusizmom je leta 1839 pričel Mihail Pogodin, ki je dejal, da bo ruščina slej ko prej postala jezik pisnega sporazumevanja med slovanskimi narodi.³⁶⁵ Ruski zgodovinar je verjel, da bo do tega prišlo brez nasilja ali prisile, po zakonitostih filologije, saj je ruski jezik »pravi zastopnik, ki združuje značilnosti vseh slovanskih dialektov – severnih in južnih, vzhodnih in zahodnih«. ³⁶⁶ Isto tezo je branil tudi založnik najbolj vplivnega dnevnika *Moskovskije Vedomosti* Mihail Katkov. Leta 1867 je Katkov v nizu člankov pisal o potrebi vzpostavitve ruskega jezika kot jezika komunikacije

363 М. Погодин, Письмо к государю Цесаревичу, вел. князю Александру Николаевичу в 1838 г.. V: Погодин, *Сочинения*, Т. 4, стр. 13.

364 Колюпанов, *Биография Кошелева*, Т.2, Приложение 13: Отрывки из дневника Кошелева во время путешествия по австрийским землям в 1857 г. Москва, стр. 151.

365 М. Погодин, Письмо к министру народного просвещения по возвращении из путешествия по Европе в 1839. V: Погодин, *Сочинения*, Т. 4, стр. 29.

366 Погодин, *Историко-политические письма*, стр. 119–120.

med avstrijskimi Slovani, pri čemer je idejo za razliko od svojih predhodnikov zagovarjal s političnimi argumenti. Vpeljava ruščine bi lahko postala dejavnik poenotenja, ki bi pomagal Slovanom premagati svoje razlike; pokazala bi na enotnost teh ljudstev in jih odrešila nujnosti iskanja konsolidacijske sile znotraj nemščine. Katkov je tako ruščino imenoval »ključ do neodvisnosti avstrijskih Slovanov«, obenem pa je jasno poudarjal, da je panslavizem primarno zagovarjal kot jezikovno in ne politično enotnost.³⁶⁷

Težave v komunikaciji med ruskimi zagovorniki ideje slovanske enotnosti in ostalimi Slovani so se jasno izrazile tudi na kongresu v okviru etnografske razstave v Moskvi leta 1867. Udeležili so se ga predstavniki skoraj vseh slovanskih narodov. Rusi so tujim gostom pripravili entuziastičen sprejem, ki jih je spremljal vse od meje do Moskve, kjer jih je prijateljsko sprejela vladajoča elita vključno s carjem Aleksandrom II. Dogodek je potekal v dobrem vzdušju, zaznamovali so ga izrazi bližine in pozivi k enotnosti. Uradno vzdušje in zagotovila slovanske enotnosti in prijateljstva pa niso zakrili dejstva, da načrti posameznih narodov ne glede na skupnostno zavest ne sovpadajo: vsak narod je prioriteto dajal narodnim interesom, ki so tudi zaznamovali razumevanje koncepta enotnosti. Razlike so bile očitne, zaznati jih je bilo celo v govorih delegatov. Rdeča nit govorov ruskih udeležencev je bila ideja o potrebnih združitvi vseh Slovanov in o Rusiji kot zaščitnici nacionalnih slovanskih interesov ter ruščine kot orodja za komunikacijo med njimi. Te ideje so naletele na taktne, a trdne ugovore slovanskih gostov, posebej Čehov.³⁶⁸ Vsako ljudstvo ima svojo zgodovino, je pojasnjeval češki slavist František Rieger, ki se je sicer strinjal s potrebo po enotnosti. Diplomant moskovske univerze Rajko Žinzifov je na drugi strani izpostavil žalostno usodo bolgarskega naroda in pozval Rusijo k pomoči Bolgarom, pri čemer je Ruse počastil, rekoč, da gre za »edine v svetu, ki so ustvarili vplivno in močno slovansko državo.«³⁶⁹ Etnografska razstava, ki bi jo lahko imenovali tudi zadnji poskus slovanskega kongresa v 19. stoletju, je tako ostala zgolj prikaz slovanske enotnosti, ki pa ni obrodil nikakršnih posebnih rezultatov.³⁷⁰

Le Poljaki so na kongresu leta 1867 izstopali s svojo odsotnostjo. Ruski gostitelji niso povabili predstavnika poljskega naroda, česar gosti niso spregledali. So se pa Poljaki udeležili internega posveta v Peterburgu, naravnanege proti ruskim konceptom enotnosti Slovanov pod okriljem Rusije. Pravzaprav so ravno zapleteni poljsko-ruski odnosi močno vplivali na način, kako so zahodni Slovani dojemali ruska prizadevanja za vodilni položaj. Slovani, prikrajšani za lastni sistem oblasti, so se lažje istovetili s Poljaki kot z ruskim suverenom. Še bolj je to

367 *Московские ведомости*, 13. 6. 1867, št. 128, str. 1–2, *Славянство и русский язык*.

368 Лаптева, *Славяноведение в Московском Университете*, str. 153.

369 Генов, *Славянските комитети*, str. 39–40.

370 Več o slovanskem kongresu v Moskvi v: Никитин, *Славянские комитеты в России*.

držalo po poljski vstaji leta 1863: represivna politika Peterburga proti poljskim ozemljem in elitam na zahodu imperija je negativno vplivala na prizadevanja ruske družbe za podporo in stalno sočustvovanje z Rusijo s strani ostalih Slovanov. Poljska je tako predstavljala kamen spotike za ruska prizadevanja, da bi se prikazovali kot zaščitniki interesov vseh slovanskih ljudstev.

Tisti predstavniki ruske družbe, ki so verjeli v slovansko misijo Rusije, so se zavedali težav, ki so jih Poljaki imeli z ruskimi prizadevanji za prevzem vodilne vloge med Slovani, četudi zgolj na duhovni ravni. Zato so iskali možne rešitve za rusko-poljske odnose. V petdesetih letih 19. stoletja je Pogodin pozval Peterburg, naj ugotovi poljskim narodnim zahtevam, saj bi si Rusija tako zagotovila naklonjenost drugih slovanskih narodov. Poljska je bila čarobni ključ do slovanske enotnosti, je poudaril. »Poljska nas je odtujevala od celotnega slovanskega sveta: Poljska nas mu mora približati,« je razmišljal Pogodin.³⁷¹ Ruski general Rostislav Fadejev, še en navdušenec nad slovansko idejo, je prišel do enakega sklepa. Po njegovem mnenju Rusija ne bi mogla dvigniti slovanske zastave, če ne bi priznala Poljakom legitimnega mesta v slovanski družini. Če tega ne storimo, se bodo štirje milijoni naših Poljakov in dva milijona avstrijskih Poljakov pretvorili v zid med nami in zahodnimi Slovani, je trdil; vzdrževanje trenutnih odnosov s Poljsko³⁷² bi prestrašilo celoten slovanski svet in radikalno spodkopalo njegovo zaupanje v Rusijo.³⁷³ Zavedanje, da je bila pot Rusije k slovanskemu cilju tlakovana s spravo s Poljsko, je bil poglobitni razlog za to, da so ti krogi v ruski družbi podpirali idejo o neodvisni Poljski, tudi znotraj ruskega imperija. Po mnenju Pogodina bi podelitev neodvisnosti Poljski pretvorilo Rusijo v privlačno središče za slovanski svet. Rusija bi prepričala poljsko prebivalstvo o svoji nesebičnosti, kar bi okrepilo rusofilske občutke med prebivalstvom in ohranilo Poljsko znotraj države, poljski primer pa bi pritegnil še preostanek slovanskega sveta.³⁷⁴ Rostislav Fadejev je bil podobnega mnenja, ki pa ga je utemeljeval z drugačnimi argumenti: ne le da bi ta rešitev rešila tudi ruske notranje imperialne težave, temveč bi energijo Poljakov tudi preusmerila na poljska ozemlja, podrejena Dunaju, kar bi pomenilo, da bi težava naenkrat postala avstrijska. Vse to bi Rusiji dalo priložnost izrabiti prihodnje poljske narodne zahteve v svoj prid. »Če priznamo pravice Poljakov, bomo iz njih naredili ‚vodilno vojsko slovanskega gibanja‘ (...) in poljsko vprašanje iz rok Avstrije položili v ruske roke,« je zapisal leta 1870.³⁷⁵

371 *Польский вопрос*, str. 54.

372 Knjigo so napisali leta 1870, tj. v letih, ko so bili še veljavni represivni ukrepi proti Poljski po vstaji leta 1863.

373 *Фадеев, Мнение о Восточном вопросе*, str. 73.

374 *Польский вопрос*, str. 37, 55–56.

375 *Фадеев, Мнение о Восточном вопросе*, str. 74.

Večina ljudi, ki so verjeli v rusko slovansko misijo, je neodvisnost Poljske dojemala kot začasni ukrep, s pomočjo katerega bi Rusija lahko postala privlačna za Slovane, ukrep, ki bi podprl in okreplil proruska nagnjenja med Slovani, posebej zahodnimi, ki niso bili tako naklonjeni kot južni, ki jih je obvladovala Porta. Četudi so ruski patrioti ugovarjali, da so bili Poljaki enakovredni vsakemu drugemu slovanskemu narodu, niso upoštevali njihove navzočnosti zunaj ruskega imperija. Verjeli so, da bi peterburško priznanje narodnih pravic Poljakov le-te prepričalo ostati znotraj ruskega imperija ali morebitne skupne slovanske države.³⁷⁶ Fadejev, ki je o tem vprašanju razpravljal po vstaji leta 1863, ko so se v Rusiji naglo krepila protipoljska stališča, se je izogibal pisanju o narodnih zahtevah Poljske in je raje govoril o priznanju »slovanskih pravic« Poljakov. Ruski general je verjel, da je edina izbira Poljakov ležala med svobodnim razvojem znotraj imperija in izgubo identitete zunaj njega. Ko bi se Rusija povzpela na položaj dejanske voditeljice slovanske civilizacije in razglasila skupno slovansko idejo, bi Poljaki obstali pred dilemo: postati mlajši bratje ruskega naroda ali provinca Nemčije, je razmišljal. S to dilemo bi bil soočen celoten slovanski svet: »[Z]brati se okoli Rusije in ohraniti lastno narodnost ali jo žrtvovati, izgubiti svojo individualnost.«³⁷⁷ Navedeni tezi sta postali razmeroma priljubljeni v ruskih konservativnih in slovanofilskih krogih v drugi polovici 19. stoletja.

Omenjena dvojnost je bila zelo značilna za odnos večjega dela imperialne družbe do slovanskega sveta: po eni strani so priznavali njihovo pravico do neodvisnosti, po drugi strani pa so si domišljali, da lahko ti narodi svobodo razvijejo le v tesni povezanosti z Rusijo. Izhajajoč iz tega pogleda naj bi si slovanski narodi prizadevali za dva cilja: vsak mora razvijati neodvisno politično in družbeno življenje doma, vsi skupaj pa naj si prizadevajo za »najtesnejšo možno plemensko zvezo z Rusijo in pod ruskim vodstvom v vojaških in mednarodnih zadevah.«³⁷⁸

Večino načrtov za oblikovanje panslovanske države, ki so jih razvili določeni krogi ruske izobražene elite, je prežemalo prepričanje, da ima Rusija pravico do vodilne vloge med Slovani. Mihail Pogodin, Nikolaj Danilevski, Konstantin Leontjev in Rostislav Fadejev, ki so v svojih delih razpravljali o možnosti vzpostavitve takega političnega telesa, so vodilno vlogo v njem enoglasno pripisovali ruskemu ljudstvu. Celotno slovanofili, ki so se izrazito distancirali od ideje panslovanske države, so kot idealno rešitev navajali vzpostavitev svobodne

376 Analiza ruskih projektov panslovanske države razkriva, da so avtorji v slovanski uniji videli priložnost za Rusijo, da reši poljsko vprašanje na za Rusijo ugoden način: tako, da Poljski podeli zeleno neodvisnost, obenem pa jo obdrži pod svojim vplivom.

377 Fadejev, *Мнение о Восточном вопросе*, str. 70–71, 75.

378 Prav tam, str. 78.

zveze neodvisnih držav, ki naj bi jih ščitila in varovala »nedvomno Rusija«. ³⁷⁹ Rusija, je svoje poglede zagovarjal Pogodin, bi postala vodja slovanske politične unije »ne po svoji volji ne po naključju ne zaradi ambicij ali želje po oblasti, pač pa iz nuje, zaradi narave stvari«. ³⁸⁰ Ko Rusije niso opisovali kot politične voditeljice, so ji pripisovali vlogo varuha, ki naj bi nadziral in skrbel za ostale Slovane. Ni naključje, da so Rusijo v kontekstu slovanstva vedno predstavljali kot starejšega brata v skupni družini.

Večina ruskih načrtov za združeno slovansko državo si je le-to zamišljalo kot federacijo svobodnih držav z neodvisno notranjo upravo. ³⁸¹ To je pomenilo, da se je ruska družba zavedala povezav med ruskimi željami po vodenju vseh Slovanov in nujnostjo upoštevati želje slednjih po neodvisnem razvoju. S tem ko so neodvisnost obravnavali kot sistem upravljanja za vse slovanske narode, so ustvarjali vtis, da so z načrti za panslovansko federacijo pravzaprav želeli ohraniti slovanstvo v okviru ruskih interesov.

Večino projektov vseslovanske unije so razvili v drugi polovici 19. stoletja, kar ni naključje. Pojav tovrstnih projektov je nakazoval povečan interes ruske družbe za slovanske probleme. Publikacije z začetka šestdesetih let 19. stoletja, npr. revije Ivana Aksakova *День* (1861–65), *Москва* (1867–1868), *Москвич* (1867–1868) in *Русь* (1880–1886), so se pozorno ukvarjale s temi problemi. Pretvorba habsburškega imperija v dualistično monarhijo in vse bolj napete razmere na Balkanu je ruska družba pozorno spremljala, posebej v luči usode slovanskih ljudstev. Popuščanje cenzure po prihodu na oblast Aleksandra II. je prispevalo k svobodnejšim razpravam o usodi Slovanov.

Opaziti je bilo tudi določen razvoj v odnosu do slovanskih problemov, pa tudi drugačne poudarke pri predstavitvi in interpretaciji le-teh. Povečevalo se je zanimanje za južne Slovane v Otomanskem cesarstvu, prav tako pa se je spreminjal sam pojem slovanske enotnosti.

Geografsko pogledovanje glede enotnosti Slovanov proti njeni južni veji je bilo po eni strani tesno povezano s spremembo položaja Rusije v mednarodni areni v tistih časih. Poraz carstva v krimski vojni in diplomatska izolacija, ki je sledila, sta prisilili Peterburg, da se je v iskanju potencialne podpore in zaveznitva obrnil k južnim Slovanom. Vpletenost balkanskih Slovanov v ruske zunanjepolitične načrte je postopoma privedla do spremembe odnosa do slovanstva: usoda Slovanov je vse bolj postajala politični problem, povezan z obnovo in krepitvijo ruskega vpliva na Balkanu. A politizacija slovanskega vprašanja se je nanašala

379 *Русская беседа*, 1859, št. 1, отдел Смесь, str. 61.

380 Погодин, *Историко-политические письма*, str. 114.

381 Več o teh projektih v: Данилевский, *Россия и Европа*; К. Леонтьев, *Письма о Восточных делах*, v: Леонтьев, *Восток, Россия и славянство*, Т.1; Фадеев, *Мнение о Восточном вопросе*; Погодин, *Историко-политические письма*.

zgolj na južne Slovane. Ne glede na začasno ohladitev odnosov med Peterburgom in Dunajem med krimsko vojno je Avstrija ostala edina država, na katere podporo je Rusija lahko računala pri implementaciji svoje zunanje politike in ki ni želela omajati ruske stabilnosti.

O geografski zamejenosti političnega zanimanja za slovanstvo pričajo tudi dejavnosti Slovanskih dobrodelnih odborov. Prvi tovrstni odbor so ustanovili leta 1857 v Moskvi, sledili pa so peterburški (1867), kijevski (1869) in odeški (1870). Ne glede na ime so se ti odbori večinoma ukvarjali s finančno in materialno podporo balkanskim ljudstvom.³⁸² Ruske oblasti so se posluževale teh zasebnih organizacij kot kanalov za neuradno izvajanje politike cesarstva in krepitev vpliva na Balkanu.³⁸³ Grigorij de Vollan, diplomat in član Slovanskega dobrodelnega odbora v Peterburgu, je poudarjal velik pomen teh odborov za rusko zunanjepolitično linijo in opozoril, da se je organizacija od začetka rusko-turške vojne aprila 1877 pretvorila v pisarno oddelka za Azijo.³⁸⁴

Na straneh ruskih časnikov so bila slovanska ljudstva od sredine 19. stoletja zastopana izrazito neenakomerno. Zahodne Slovane so – z izjemo znanstvenih publikacij – omenjali razmeroma redko, te omembe pa so bile praviloma vezane na denacionalizacijsko politiko Avstro-Ogrske, uperjeno proti njim. Del pozornosti je bil namenjen politiki madžarizacije, ki jo je vlada v Budimpešti ubrala proti Slovacom, Srbom in populaciji, ki so jo v Rusiji imenovali karpatski (ali ugorški) Rusi.³⁸⁵ Po drugi strani so pozornost posvečali tudi zatiralski politiki Poljakov, ki je onemogočala samostojen razvoj Rusov v Galiciji. Podoba zatiranih Slovanov v Avstro-Ogrski, povezana z združevanjem Nemčije in aktivizacijo avstrijske politike na Balkanu, je odprla vrata za ponovno obuditev teme nemške grožnje slovanski neodvisnosti. Povratek k ideji vse večje grožnje za slovanski svet je avtorjem tovrstnih publikacij ponudil priložnost vzpostaviti podobo Rusije kot edinega in nesebičnega podpornika slovanske civilizacije.

V šestdesetih in posebej v sedemdesetih letih 19. stoletja je porast narodno-osvobodilnih gibanj balkanskih ljudstev botroval povečanemu zanimanju ruske družbe za to regijo, a se je zanimanje tedaj vrtelo okoli slogana slovanstva. Ruski tisk in javni krogi so vse pogosteje govorili o slovanski solidarnosti in potrebi po enotnosti med temi sorodnimi ljudstvi ter pozivali Rusijo k podpori slovanskega osvobodilnega gibanja. S tem, ko so se osredotočali na balkanski polotok, so

382 Slovanski odbor v Kijevu, ki se je do izbruha vzhodne krize leta 1875 osredotočal na dobrodelne aktivnosti v Galiciji in Bukovini, je neke vrste izjema.

383 Več o ustanovitvi in aktivnostih v: Генов, *Славянските комитети*; Никитин, *Славянские комитеты в России*.

384 Очерки прошлого. Григорий Александрович де Воллан. *Голос минувшего*, 1914, št. 5 (май), str. 116. Oddelek za Azijo je bil del ruskega ministrstva za zunanje zadeve, zadolžen za ruske odnose z Otomanskim cesarstvom in Daljnim vzhodom.

385 Dober primer je publikacija, ki opisuje izkoriščanje Slovanov v Transiljaniji in civilizacijske namere Madžarov na tem območju. *Славянские известия, Московские ведомости*, 1885 (14. 11.), št. 345, str. 4.

pozornost preusmerili na slovansko poreklo tamkajšnjega prebivalstva in ne zgolj na misijo ruskega pravoslavlja, kot je bilo prej. Eden od razlogov za to je bil močnejši vpliv slomanofilskih idej med vladajočo elito. Tedanji finančni minister Mihail Rejtern je potrdil, da so bili pred izbruhom rusko-turške vojne ravno slomanofilski vplivi odločilnega pomena za spremembo pogledov Aleksandra II., ki je privedla do vmešavanja Peterburga v dogajanje na Balkanu.³⁸⁶

Proslovanska retorika je prav tako prevladovala v močni kampanji, ki jo je leta 1875 v podporo zatiranim balkanskim narodom sprožil del ruske družbe. Probalkansko vzdušje je doseglo višek v letih vzhodne krize, tj. 1875–1878, in se sprevrglo v gibanje za zaščito slomanstva. Tedanjemu dogajanju na Balkanu, kot tudi sami vojni, so pripisovali simbolni pomen za slovanski svet in ključno vlogo v ruski slovanski misiji. Bližajoči se vojaški spopad med Rusijo in Otomanskim cesarstvom so razlagali kot korak proti realizaciji slovanskega preporeda in slovanske misije v svetu. Vojno so imenovali »prvo dejanje zmagoslavja slovanske ideje«. ³⁸⁷ Podobnega mnenja o vojni je bil vodja slomanofilov Ivan Aksakov. Menil je, da so rusko zastavo dvignili zato, da bi »slovanskim ljudstvom, ki so ponižana in zaničevana s strani Evrope, vzvišene v svojem razsvetljenstvu«, ³⁸⁸ povrnili svobodo in človekove pravice. Grof Vladimir Golicev je v spominih na čas vzhodne krize pripomnil, da so slovanski narodi dotlej prejeli premalo javne pozornosti in da si je za njihovo osvoboditev prizadeval le nezaten krog ljudi. Duhovni preporek, ki je prežl rusko družbo v času vzhodne krize, je zapisal, pa se je udeležil v globokem, enoglasnem sočutju do Slovanov.³⁸⁹

Zgornja trditev ne drži popolnoma. Ruska družba je res skorajda enoglasno podpirala narodno borbo balkanskih ljudstev. Tudi liberalni krogi so priznavali njihovo pravico do neodvisnega obstoja, niso pa podpirali zahteve po ruskem vmešavanju v dogajanje na polotoku.³⁹⁰ Na ruska slovanska prizadevanja so gledali celo odklonilno: menili so, da je preusmerjanje javne energije na zunanje zadeve, kot na primer na dogajanje na Balkanu, zgolj način odvrčanja pozornosti od nerešenih notranjepolitičnih vprašanj.³⁹¹

386 Валуев, *Дневник 1877–1884*, str. 267.

387 „Первого акта торжества славянской идеи“. Н.А., Слово о славянстве. *Гражданин*, 13. 11. 1877, št. 10, str. 259.

388 »Zaspani vzhod se prebujajo, ne le Slovani Balkanskega polotoka, pač pa celotni slovanski svet čaka na preporek. Novi, novi časi prihajajo, že se blešči pričetek velikih dni Slovanov,« je v govoru za moskovski Slovanski dobredelni odbor 1. maja 1877 dejal Aksakov. Аксаков, *Сочинения*, str. 265.

389 В. Гольцин, Москва в семидесятых годах, *Голос минувшего*, 1919, št. 5–15, str. 146, 148.

390 *Дневник Александра Никитенки*, enega vidnih predstavnikov liberalne ruske družbe, priča o globokem sočutju teh krogov do prizadevanj balkanskih Slovanov. Никитенко, *Моя повесть о самом себе*.

391 Veliko enostavneje je prirediti kosilo na čast Hercegovcem kot vlagati dolgoročni trud v podporo vaški šoli ali vaški banki, je pisal Kavelin sredi kampanje za novačenje prostovoljcev za sodelovanje v srbsko-turškem konfliktu. Pismo z dne 18. avgusta 1876. Из писем К. Д. Кавелина к К. К. Гроту, *Русская старина*, 1899, št. 2, str. 382.

Kombiniranje ruske slovanske misije in pravoslavja v javnem vzdušju v času vzhodne krize so nedvomno uporabljali zato, da so prepričali vlado v intervencijo na Balkanu. V ozadju tega izrazito partikularnega interesa, ki je zaznamoval poglede slovanofilov na Slovane, je bila določena posebnost. Šlo je za prepričanje, da sta se slovanstvo in pravoslavje v izvorni obliki dejansko prekrivala in da je bilo pravoslavno krščanstvo v resnici prava, izvorna vera vseh Slovanov. To konceptualizacijo zgodovinskega razmerja med slovanstvom in pravoslavjem je zaslediti že v začetkih zanimanja Rusije za slovanska vprašanja v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja. Mihail Pogodin, ki ga štejejo za prvega panslavista, je verjel, da sta slovanstvo in pravoslavje osnovni prvini, ki vzhodno Evropo ločita od zahodne.³⁹² Religija, osnovna ločnica med civilizacijami, je bila ključnega pomena tudi za slovanofilsko koncepcijo, skladno s katero je pravoslavje najjasneje izražalo bistvo slovanskega sveta in odražalo njegovo miroljubno naravo.³⁹³ Le s pravoslavjem bi slovanska ljudstva lahko »svobodno dihala in se gibala, brez njega pa bi neogibno zapadla v suženjsko posnemanje,« je razmišljal Jurij Samarín.³⁹⁴ Drugi predstavnik moskovskega krožka, Aleksander Košeljev, je pisal, da je bilo na slovanski miselnosti nekaj, kar ga je odvrčalo od rimskokatoliške cerkve in ga vleklo proti svobodnejšim in bolj živim nazorom in občutkom pravoslavja.³⁹⁵ Zato so ruski slovanofili raje govorili o latinsko-katoliškem in slovansko-pravoslavnem svetu in delili vzhod in zahod po načelu veroizpovedi.

Pravoslavje so imeli za osnovno, izvirno slovansko vero; ravno pravoslavje je po njihovem mnenju slovanstvo obdarilo z duhovno prednostjo, ga naredilo bolj življenjsko in bolj dragoceno za evropsko civilizacijo. S tem ko so zavrnilo pravoslavno krščanstvo, so zahodni Slovani okužili svojo narodnost in zlomili njeno integriteto. Spremenili so svojo naravo, tj. likvidirali so tisto, kar jim je zagotavljalo poseben položaj v svetu. »Dandanes ne katolik-Poljak ne katolik-Čeh ne moravski protestant ne izražajo svoje izvorne slovanske misli,« je v pismu Ivanu Aksakovu leta 1858 zapisal Košeljev.³⁹⁶

Romantični ideali, ki jih je razvila teorija slovanofilov, so močno zaznamovali dela zgodnjih ruskih slavistov. Ideje, da so Slovani različne veje enega drevesa, da si nasproti stojita svet Slovanov in svet Germanov, da je pravoslavje prava slovanska religija, so vplivale na dela Osipa Bodjanskega in njegovih privržencev. Zanimivo pristranskost dekana slavističnih študij na moskovski univerzi in njegovih študentov Vasilija A. Jelagina, Jevgenija P. Novikova in Aleksandra S.

392 Zahod, je pisal Pogodin, je krščanstvo prevzel od Rima, vzhod pa od Konstantinopla; v zahodnih državah se zgodovina pričinja z zmagošlavjem duhovne moči nad sekularno; v slovanskem svetu je bila duhovna moč dolgo podrejena državi. Погодин, *Исторические афоризмы*, str. 29–30.

393 Вместо введения. *Сборник исторических и статистических сведений*, str. 5.

394 Самарин, *Сочинения*, T.1, str. 248.

395 Кошелев, *Шесть недель в австрийских славянских землях*, str. 15.

396 Колюпанов, *Биография А.И. Кошелева*, T. 2, str. 250–251.

Klevanova dobro povzema njihov odnos do husitov. Dejanja Jana Husa so si razlagali kot povratek češkega ljudstva k pravoslavni veri, kot dokaz za neprekinjeno pravoslavno tradicijo v češki zgodovini.³⁹⁷ Navado obravnavati Čehe kot odpadnike, ki so se odrekli pravoslavju, je spremljalo prepričanje dela ruske družbe, da je bilo mogoče pričakovati povratek k izvorni religiji, kar pojasni redno navzočnost tovrstnih komentarjev v ruskem tisku.

Zaradi ideje o prekrivanju slovanske in pravoslavne skupnosti so ruski slovanofilski krogi nepravoslavne Slovane obravnavali kot neprave, neoriginalne Slovane, ki so izdali svojo religijo. Posledično so jim slovanofili odrekli pravico do odločilne, popolnoma neodvisne vloge v slovanskem svetu: s tem, ko so se odrekli pravim slovanskim koreninam, so tudi sami postali nepomembni.³⁹⁸ S pomočjo te teze so krepili idejo, da je bila Rusija najbolj dostojna zastopnica slovanske civilizacije, saj je branila pravoslavje, ohranila svoj slovanski značaj, zgradila močno in edino slovansko državo in bila tako voditeljica, ki je posebljala slovansko misijo kot edina, ki bi jo lahko uresničila. Ta pogled na slovanstvo se je pričel krepiti v drugi polovici 19. stoletja.

V tem obdobju je povečano zanimanje za slovanstvo, sicer zamejeno na južne Slovane, spremljal vse močnejši protievropski diskurz. Protizahodna nastrojenost je bila sicer značilna za ruske slovanofilske in konservativne kroge, ki so tudi vzpostavili model razumevanja slovanstva kot celote. Zgodnejšo idejo o temeljni razliki med slovanskim svetom in zahodom je na tej točki dopolnila nova delitev med Slovani in Rusijo na eni strani in zahodno Evropo na drugi. Protizahodna retorika v podajanju zahodnih tematik se je razvijala v dve smeri. Ena je teza o izvorni sovražnosti Evrope do Slovanov in do Rusije. V skladu s to tezo so si interesi zahodnih držav in slovanskih narodov radikalno nasprotovali, tako da Evropa ni podpirala narodnih prizadevanj Slovanov, temveč si je prizadevala za podreditev slovanskega sveta in mu preprečevala neodvisnost. Nikolaj Danilevski je evropsko politiko označeval kot »antislovansko«.³⁹⁹ Evropo je dojemal kot zvezo držav, katerih interesi so nasprotovali Rusiji in slovanstvu; ta antagonizem naj bi izviral iz slovanske narave Rusije in nekompatibilnosti pravoslavja in katolicizma.⁴⁰⁰ Z močnim protievropejstvom so bili prežeti tudi pogledi Ivana Aksakova. Razsvetljsko Evropo je obtoževal arogance in zaničevalnega odnosa do zatiranih južnoslovanskih ljudstev.⁴⁰¹ Dogodki na Balkanu v sedemdesetih letih 19. stoletja in tudi berlinski kongres leta 1878 so prav tako prispevali k razcvetu takih idej.

397 Več o tej temi v: Лаптева, *Славяноведение в Московском Университете*, глава 2.

398 Do določene mere so to tezo uporabljali tudi za Poljake kot za ljudstvo, ki se je prostovoljno odreklo pravoslavju.

399 Н. Данилевский, Как отнеслась Европа к русско-турецкой распри, В: Данилевский, *Горе победителям*, str. 67.

400 *Русская речь*, 1879, Т. 1, str. 250, 243.

401 Аксаков, *Сочинения*, str. 265.

Vzhodno vprašanje so v osnovi predstavljali kot vprašanje usode slovanskega sveta in obenem kot dokaz evropskega sovraštva do tega sveta. Po mnenju Danilevskega je šlo pri vzhodnem problemu v osnovi za vprašanje: »Ali naj slovansko pleme ostane nepomemben privesek (...), lakaj Evropi (...), ali naj si prizadeva za globalno prepoznavnost in pusti sled na celem zgodovinskem obdobju.«⁴⁰²

V zadnjih desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja se je teza o organskem sovraštvu Evrope do slovanstva-Rusije pretvorila v idejo o bližajočem se spopadu med tevtonsko in slovansko raso. Združitev Nemčije, njen vzpon na položaj celinske velesile in vse večja trenja v odnosih z Rusijo so obudili prepričanje o starem sovraštvu med Slovani in Germani. Antiteza Evropa-slovanstvo se je osredotočila na napovedi o bližajoči se konfrontaciji teh dveh svetov. Prvič je tezo slovansko-germanske konfrontacije do potankosti razvil Nikolaj Danilevski v knjigi *Rusija in Evropa*, ki vsebuje tudi tezo o bližajočem se spopadu med prebujajočim se slovanskim in nazadujočim germanskim svetom.⁴⁰³ Naraščajoč pritisk na celini in oblikovanje dveh sovražnih blokov so pričeli interpretirati prav v kontekstu te ideje. Višek te ideološke konstrukcije najdemo pri filozofu Nikolaju Berdjajevu, ki je prihajajočo vojno dojemal kot svetovni spopad med slovanstvom in germanizmom. A skladno s takrat priljubljeno rasno teorijo je raje kot o trku civilizacij govoril o trku ras. »Germanstvo sedaj odkrito stopa na pot vojne s slovanskim svetom«, ki je z Rusijo na čelu poklican, da prevzame odločilno vlogo v življenju človeštva, medtem ko se bo vodilna germanska rasa izčrpala v militantnem imperializmu, je napovedoval ruski filozof.⁴⁰⁴

Drugi način izražanja protizahodnega razpoloženja se je nanašal na notranji razvoj protizahodnega razpoloženja, na notranji razvoj slovanske družbe in posebej na ohranjanje slovanske izvornosti. Sodobna evropska civilizacija s svojimi liberalnimi načeli in demokratičnimi idejami ter pozivi k enakosti in napredku naj bi slabo vplivala na neodvisen in samosvoj razvoj Slovanov. Leta 1847 je Ivan Aksakov z obžalovanjem opazil, da je bil velik del slovanskih ljudstev že okužen z vplivom »praznega zahodnega liberalizma«.⁴⁰⁵

Eden od najglasnejših zagovornikov tega odnosa do slovanstva je bil Konstantin Leontjev. Publicist, zdravnik z medicinsko izobrazbo in skoraj desetletjem diplomatskih izkušenj na Balkanu, je zastopal nov, izrazito negativen odnos do ljudi, podobnih Rusom. Ker so poskušali posnemati moderno Evropo, so Slovani izgubili vse, kar je bilo v njih slovanskega. Sledeč evropskim vzorcem so

402 »Должно ли Славянское племя (...) оставаться только ничтожным придатком, (...) прихвостнем Европы, или же в свою очередь приобрести миродержавное значение и наложить свою печать на целый период истории.« Данилевский, *Горе победителям*, str. 54.

403 Данилевский, *Россия и Европа*.

404 Н. Бердяев, *Судьба России*. В: Бердяев. *Русская идея*, str. 240.

405 Аксаков, *Письма к родным*, str. 506.

izgubili vso svojo individualnost in postali nepomembni za civilizacijo.⁴⁰⁶ Menil je, da je evropsko navdušenje nad liberalizmom ubilo slovansko originalnost. S tega vidika je na slovanstvo gledal izrazito odklonilno: v Slovanih ni mogel najti nič slovanskega, tj. nobenega originalnosti ali konstruktivnosti. Čehi so bili zanj »čudovito orožje nemške izdelave«, Bolgari – grškega kova, Slovaki – »Madžari, ki govore slovansko«.⁴⁰⁷ Tudi v Srbih ni našel nič slovanskega, saj so »bili vsi demokrati; dobro patriarhalno naravo imajo za najpreprostejši buržujski utilitarizem«.⁴⁰⁸

Za Pogodina, Danilevskega in Fadejeva so bili slovanski prebivalci ob južni in jugozahodni meji Ruskega cesarstva velika zgodovinska moč, s pomočjo katere bi Rusija lahko postala nezlomljiva in nepremagljiva.⁴⁰⁹ Leontjev pa je, nasprotno, menil, da so Slovani »neogibno politično zlo« za njegovo očetnjava, saj niso mogli nič prispevati k njeni originalnosti.⁴¹⁰ Moči in perspektivnosti države ni ocenjeval glede na njeno notranjo moč, temveč glede na notranjo integriteto in trdnost, ki ju določata originalnost kulture in organizacije.

Leontjev je svojo filozofijo sicer res zasnoval na estetiki in večinoma govoril o kulturni originalnosti, vendar pa je bil v njegovih idejah močno prisoten tudi politični motiv. Ta ruski filozof je menil, da je Evropa nevarna za Slovane, saj jim ni vsiljevala zgolj svojih vzorcev, temveč tudi družbenopolitični model. Slovane je kritiziral, ker so narodne noše zamenjali za uniformna neizrazita oblačila in sprejeli zahodne manire in običaje. S tem so se dejansko odrekli svoji lokalni slikovitosti. Z enako vnemo je napadal tudi njihovo pripravljenost sprejeti zahodne institucije. Iz teh razlogov je Leontjev zaskrbljeno in celo zaničujoče gledal na narodna gibanja slovanskih narodov in ni bil navdušen nad idejo slovanske enotnosti, saj je edino podlago za slednjo po njegovem mnenju tvorila slovanska nagnjenost k posnemanju Evrope. Slovane v Avstriji in Turčiji je povezovalo edinole to, da so bili vsi demokrati in konstitucionalisti, dovzetni za ideje enakosti in svobode, ki so pronicale iz Francije in ZDA, ne pa za ideale Bizanca, je z obžalovanjem opazal Leontjev.⁴¹¹ Zato so bili Slovani za Rusijo ne le neuporabni, pač pa celo škodljivi. Zavestno je ločeval med slovanstvom (»slavjanstvo«) kot velikim številom ljudi, vsoto slovanskih ljudstev, in slavizmom, ki ga je razumel kot poseben tip kulturne izobrazbe in skupek raznolikih in originalnih idej. Prvo, je menil ruski filozof, ni bilo posebej pomenljivo, drugo pa sploh ni obstajalo.⁴¹²

406 Леонтиев, *Византизмът и славянството*, str. 32, 77.

407 Prav tam, str. 55, 60, 69.

408 Л. С. Козловский, Мечты о Царьграде (Константин Леонтьев), *Голос минувшего*, 1915, št. 11 (ноябрь), str. 63.

409 »Naša zgodovinska moč je v velikem številu simpatizerjev, ki živijo na jugozahodu Rusije (...), če se zberejo na enem pomolu, bomo nepremagljivi.« Фадеев, *Мнение о Восточном вопросе*, str. 55, 57.

410 Дополнения к двум статьям о панславизме, В: Леонтьев, *Восток, Россия и славянство*, str. 77.

411 Леонтиев, *Византизмът и славянството*, str. 80–81.

412 »Славизм можно понимать только как племенное этнографическое отвлечение, как идей

Leontjev je menil, da mora biti slovanska originalnost, če naj bo pomembna za Rusijo, izrazito protizahodna. Rusko zблиževanje z južnimi Slovani je imel za vzvod za gradnjo civilizacije, ki naj bi bila drugačna od zahodne, in kulture, ki naj bi bila neodvisna od evropske. Z drugimi besedami, slovanski svet je bil pomemben, le dokler in če ne bi podlegel modernim evropskim vplivom in prevzel evropskih praks in navad. Zato je Leontjev Čeha izločil iz slovanske enotnosti. Velika sreča bi bila, je pisal, če bi nas Nemci prisilili v to, da Čeha pahnemo v popolno ponemčenje, saj bodo sicer vstopili v vzhodnoslovansko zvezo, kar bi bila velika nezgoda, saj so »Čehi v glavnem evropski buržui. S svojo mirno intervencijo, pretencioznimi in liberalnimi meščani so veliko škodljivejši od uporov poljskega plemstva.«⁴¹³ Slovane je tako na podlagi svoje teorije ocenjeval negativno: menil je, da so psihično, življenjsko in umsko neoriginalni in tako manj kulturni kot Rusi. Tudi njegov splošni odnos do slovanstva je bil izrazito pesimističen, saj je večina ljudstev nedvoumno povezovala razumevanje svobode z vzpostavitvijo predstavniških institucij in ustavne vlade.

Teza, da je zahodni vpliv ubil slovansko originalnost, tj. tisto, zaradi česar so bili Slovani močni in si obetali svetlo prihodnost, se je počasi spremenila v idejo, da je treba Slovane varovati pred tujim političnim vplivom zahodnih držav in pred prevzemanjem evropskih idej in upravnih načel. Treba je razvijati moralno moč slovanskih ljudstev, ki bo odgovarjala njihovim duhovnim, zgodovinskim in plemenskim koreninam, ki so jim pomagale preživeti poskuse asimilacije s strani drugih evropskih ljudstev, je leta 1877 pozivala konservativna revija *Graždанин*.⁴¹⁴ Enakega mnenja je bil Ivan Aksakov, ki je menil, da je poslanstvo Rusije zagotoviti slovanskemu svetu pogoje za materialni obstoj in neodvisen in svoboden duhovni razvoj. »Moramo jih (Slovane; T.G.) braniti pred Turki pa tudi pred posegi zahoda na njihova ozemlja in pred njihovimi skušnjavami duha in depersonalizacijo.« Pred Rusijo je naloga, da reši Slovane njihove moralne bede; nasprotniki slovanstva pa niso le islamizem in Turčija, ampak tudi katolicizem in celotna zahodna Evropa.⁴¹⁵

V duhu navedenih tez se je v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja v Rusiji uveljavila nova ideja o slovanstvu: Rusija mora ne le rešiti slovanska ljudstva,

общей крови (...) и сходных языков.» «Славянство есть, оно и численностью очень сильно; славизма нет, или он еще очень слаб и неясен. (...) Племенное чувство славянства, сближая славян письменно и политически между собою, может способствовать выработке этого культурного славизма, этой органической системы своеобразных идей, стоящих вне частных, местных и личных интересов.» Леонтьев, *Избранное*, str. 42, 56.

413 Леонтьев, *Восток, Россия и славянство*, str. 301.

414 *Гражданин*, 13. 11. 1877, št. 10, str. 260, Н. а., Слово о славянстве.

415 »Не об улучшений только быта Славян балканских предстоит нам заботиться, не от одних Турок должны мы охранять их, но и от посягательств Запада, как на их земли, так и на их духовное совращение и обезличение.« Речь Аксакова на заседании Московского Славянского благотворительного Комитета, 6 марта 1877 г. V: Аксаков, *Сочинения*, str. 249–250.

ampak tudi skrbeti zanje in jim zagotoviti ustrezno oblast. Ta oblast seveda ne sme slediti evropskim modelom. Razvil se je izrazito konservativen pristop k slovanskemu svetu, ki je Slované ocenjeval na podlagi njihove želje (ne) slediti Evropi. Pristop je naznanjal tudi vse večji vpliv slomanofilskih in konservativnih idej na način, kakor je del ruske družbe in vladajočih krogov dojemal slomanstvo. Za ta – nedvoumno negativen – odnos je bila značilna protizahodna naravnost teh krogov do predstavniških institucij, ki so bile ustanovljene v novih slovanskih državah na Balkanu. »Naj ne skrbijo ne za ustave ne za evropejstvo nasploh,« je Ivan Aksakov po koncu vojne pozival ruske predstavnike, ki so morali pomagati pri vzpostavitvi sistema oblasti v novoustanovljeni bolgarski državi.⁴¹⁶ Privrženci teh pogledov so bili kritični do vpeljave parlamentarnega in strankarskega sistema, sprejemanja ustav – menili so, da so vse te reči najprej neprimerne za mlade slovanske države in škodljive za njihov razvoj. Naraščalo je nezadovoljstvo z južnimi Slovani in njihovimi voditelji, ki so si za zgled jemali zahodno izkušnjo.

Protievropska retorika je omogočila razvoj izrazito konservativne različice ideje o Rusiji kot naravni voditeljici Slovanov. Ta interpretacija je zagovarjala tezo, da je rusko ljudstvo poklicano, da poskrbi za Slované, ker je ne le – v nasprotju z zahodnimi državami – popolnoma brezplačno in brez zadržkov branilo interese slomanstva. Rusko ljudstvo je imelo to pravico tudi, ker je bilo edino, ki je ohranilo neokrnjeno slovansko naravo. Rusija se je pričela obnašati kot varuh pred širjenjem pogubnega evropskega vpliva med Slované. Posebej radi so ta argument uporabljali za južne Slované. Samostojen politični in gospodarski razvoj slovanskih narodov na Balkanu naj bi bil mogoč, če bi pridobili izhod na morje ali če bi imeli vladajočo komponento, ki bi bila kulturna, ki bi predstavljala strogo grajen državni sistem in ki bi ga lahko z lahkoto prevzel slovanski narodni duh. To komponento bi lahko zagotovila le Rusija, je leta 1877 pisal konservativni časnik *Graždianin*.⁴¹⁷ Vsi drugi deli slovanskega sveta bi se razkrojili in spojili v enotno celoto le v drugi, stabilnejši, dokončani, močni komponenti, tj. Rusiji, je menil tudi slomanofil Ivan Aksakov. Po njegovem mnenju je možnosti za svobodo, samosvoj razvoj in razcvet duhovnosti za slovanske narode lahko nudila le združitev in ljubezen z ruskim ljudstvom.⁴¹⁸ Brez moralne zveze z Rusijo, skupnega duhovnega ideala v pravoslavni veri kot notranjem temelju družbenega življenja in brez temeljev vzgoje in uprave si je bilo nemogoče zamisliti zares neodvisno bodisi civilno bodisi duhovno prihodnost za slovanska plemena, je verjel.⁴¹⁹

Ta konservativen, antimoderen, protizahodni pogled na slovanski svet oz. njegovo južno vejo je spremljala predpostavka, da je Rusija bolje od Slovanov

416 Prav tam, str. 261.

417 *Гражданин*, 14. 4. 1877, št. 14, str. 367, *Вопрос минуты*.

418 Речь Аксакова в заседании 22 июня 1878 г. V: Аксаков, *Сочинения*, str. 506, 305.

419 Аксаков, *Сочинения*, str. 261.

samih vedela, kaj je bilo pomembno zanje, in da je lahko odločala namesto njih. Rusija naj mirno zasleduje svoje cilje, trdno verujoč, da so ti cilji »legitimni, pravični in potrebni za interese slovanstva,« je vztrajal Nikolaj Danilevski.⁴²⁰ General Mihail Černjajev, ki je prevzel poveljstvo srbske vojske v vojni kneževine proti Turčiji leta 1876, je bil visoko cenjen med ruskimi patrioti ne le kot simbol ruskega sočutja do bratov po krvi in veri, ampak tudi, ker je imel pravilno stališče glede Slovanov. Njegova navzočnost, je izjavil Aksakov, je bila pomembna ravno zato, ker je bil vodja srbske slovanske misije ravno Rus, »zastopnik ruske ideje, ruskega pogleda na slovansko misijo, tj. resničnih interesov slovanstva, ki niso zamejeni na plemenski ekskluzivizem in sovraštvo.«⁴²¹

Zgornja izjava ponazarja posebnost ruskih idej o slovanski civilizaciji: idejo, da so vseslovanski interesi v nasprotju z nacionalnimi. Ruski krogi so se pogosto osredotočali na zavest o enotnosti in pozivali k razvoju in varovanju le-te, saj so vztrajali, da imajo interesi slovanstva prioriteto pred posameznimi nacionalnimi prizadevanji. »Avstrijski Slovani, razbiti na ločena, vse bolj razdrobljena plemena in dialekte, so pesek, iz katerega je moč narediti, karkoli kdo potrebuje, *arena sine calce* (...). Pesek je treba zmešati z apnom, za avstrijske Slovane pa je to apno njihovo slovanstvo,« je razmišljal Katkov.⁴²²

Vlogo tovrstnega povezovalnega elementa sta za tiste kroge v ruski družbi, ki so verjeli v idejo slovanske enotnosti, predstavljala Ciril in Metod. Delo teh bratov in pisavo, ki sta jo ustvarila, so predstavljali kot simbol slovanske solidarnosti, izražen v jeziku in pisavi. Ni naključje, da je dan, odtlej posvečen dediščini Cirila in Metoda, leta 1862 nastal na pobudo moskovskega Slovanskega dobrodelnega odbora. Ciril in Metod, prva učitelja Slovanov, sta bila tudi neuradna pokrovitelja slovanskega kongresa v Moskvi leta 1867. Praznovanja, ki so zaznamovala začetek panslovanske kongregacije, so se začela v Peterburgu 11. maja – na dan prvih slovanskih učiteljev –, javni govorniki na slovesnem kosilu, ki je sledilo, pa so govorili pod dvignjenima ikonama Cirila in Metoda. Deset dni kasneje so se pozivi k vzajemni komunikaciji med slovanskimi ljudstvi nadaljevali v Moskvi, spet pod plapolajočimi zastavami prvih učiteljev.

420 »Россия, в твердом убеждении, что цели ее законны, справедливы и требуются интересами Славянства (...) должна неуклонно преследовать свои цели.« Конференция или даже конгресс (18-19 март 1878). V: *Данилевский, Горе победителям*, str. 177.

421 »Вождем сербским являлся именно Русский, представитель русской идеи, русского воззрения на славянское дело, в смысле истинных интересов Славянства, вне местной племенной исключительности и розни.« Речь президента Московского благотворительного комитета, 24 октября 1876 г. V: *Аксаков, Сочинения*, str. 221.

422 »Австрийские славяне, разбитые на отдельные, все более и более дробящиеся племена и наречия, песок, из которого можно сделать что угодно, *arena sine calce*. (...) Песок должен быть связан известью, а эта известь для славян – их славянство.« *Московские ведомости*, 13. 6. 1867, št. 128, str. 2.

Osemnajst let kasneje je namera katoliških Slovanov obeležiti tisočletnico dela dveh bratov naletela na oster odziv ruskih slovanofilov in konservativcev. Slovesnost, organizirano v Velehradu, so označili kot »svetoskrunstvo«, zanikali so pravico katoliške cerkve do slavljenja dela Cirila in Metoda kot tudi pravico katoliških Slovanov slaviti slovanske junake izven Rusije. Ne v Velehradu, ampak v Rusiji, »v središču in oporišču pravoslavja, (...) kjer je Cerkev molila in naznanjala v jeziku Cirila in Metoda (...), tu se častno in resnično slavi spomin na prva slovanska učitelja,« so ugovarjali pisci v vplivnih časnikih.⁴²³ Kot protiutež velehrajski proslavi so še istega leta (1885) priredili grandiozno praznovanje obletnice z namenom prekositi katoliško proslavo. Slavje je bilo izrazito religiozne narave, tujih gostov je bilo zelo malo: bolgarski metropolit Kliment, nekdanji srbski minister Jovan Ristić in nekaj predstavnikov galiških Rutenijcev. Proslavi, neodvisni ena od druge, sta kazali stanje slovanske enotnosti v tem obdobju.

V drugi polovici 19. stoletja je bilo v odnosu do Rusije mogoče občutiti vse več obžalovanja, saj so izpostavljali svoje narodne in ob teh ruske egoistične cilje, ki naj bi škodovali vseslovanskim ciljem. Število tovrstnih obtožb je naraščalo premo sorazmerno s številom poskusov slovanskih ljudstev, da bi se politično in ideološko osvobodila Rusije. V največji meri je bilo to opazno v odnosu do južnih Slovanov, najprej Srbov in kasneje tudi Bolgarov. Srbsko-bolgarska vojna leta 1885 je bila tragedija za vse tiste, ki so iskreno verjeli v ideje slovanske enotnosti, odgovornost za vojno pa so morale prevzeti tamkajšnje politične elite, ki so vodile egoistično nacionalno politiko in niso razumele, da je Rusija najboljše razumela naravo slovanskih interesov in jih je lahko dostojanstveno branila.

V duhu zgornjih idej je najvplivnejši ruski časnik *Moskovskije vedomosti* leta 1885 objavil članek ob 50. obletnici ilirske ideje, ki so jo opisovali kot literarno gibanje Slovanov za univerzalni slovanski literarni jezik. Avtor je aktiviste ilirskega gibanja dojemal kot ljudi, ki so jih v osnovi pri delu vodile »čiste ideje slovanstva«. Ilirsko gibanje je zelo cenil, saj ni izpostavljalo ozkih lokalnih narodnih ciljev, temveč vseslovanske in je za doseganje teh ciljev računalo na Rusijo. »V njihovi koncepciji je bilo slovanstvo tesno povezano z Rusijo (...), imeli so neomajno vero v Rusijo, njeno poslanstvo in njeno odločilno vlogo za usodo slovanstva. Dobro so vedeli, da politična dejanja zavzetemu slovanskemu patriotu niso bila vedno jasna, in niso sklepali kompromisov, ki bi lahko povzročali zagate za slovansko politiko Rusije.«⁴²⁴ Članek so objavili na vrhuncu rumelijske krize, ki

423 M. Катков, *Славянские первоучители*. V: Катков, *Имперское слово*, str. 457–458.

424 »Деятелей илирийской эпохи (...) руководили чистые идеи славянства (...) в их представлениях Славянство тесно соединялось с Россией (...) между ними не было колеблющихся в вере в Россию, в ея призвание и в ея роль решительницы судеб Славянства. Они хорошо понимали, что действия политики могут не всегда казаться ясными для ревностного славянского патриота и не шли на компромиссы, которые создавали затруднения славянской политике России.« П. К-ий, Юбилей илиризма, *Московские вedomosti*, 1885 (16. 10.), št. 286, str. 4.

jo je povzročila združitev Bolgarije z vzhodno Rumelijo septembra 1885; šlo je za jasen ruski komentar konflikta med Bolgari in Srbi, ki je izbruhnil kmalu po združitvi. Obenem gre za čudovit primer tega, kako je konservativna družba v času vladavine Aleksandra III. razmišljala o Slovanih in kaj je pomenilo govoriti o enotnosti Slovanov.

Iz enakega razloga podpore teh krogov ruske elite niso uživali Slovaki. Aleksander Petrov je v govoru pred peterburškim slovanskim dobrodelnim odborom ob koncu istega leta izjavil, da so se Slovaki »jasno zavedali velike vloge ruskega ljudstva kot osvoboditelja in voditelja Slovanov«, pozvanega k vzpostavitvi bratstva med ljudstvi na zemlji.⁴²⁵ Ivan Aksakov je imel podobne poglede in je prav tako kritiziral prizadevanja Slovanov za neodvisnost in lokalni patriotizem, ki so ga izražali in ki jih je delil ter predstavljal oviro združenemu slovanskemu projektu.⁴²⁶

Politika srbske vlade in prvi koraki nove bolgarske države so skupaj s poudarjeno politično distanco zahodnih Slovanov do Rusije krepili zavedanje severnega imperija o tem, da je bila slovanska enotnost projekt, ki bi ga le s težavo lahko ubranili. Postal je očitno, da so interesi slovanskih ljudstev ne glede na jezikovno in kulturno bližino ter skupne korenine le redko sovpadali. Verjetno so iz tega razloga slovanofilski in konservativni krogi v Rusiji slovanstvo razlagali tudi s pomočjo teze, ki so jo pogosto s pridom uporabljali znotraj Rusije – o konfrontaciji med navadnimi ljudmi in intelektualci. Prave slovanske lastnosti, so verjeli, so bile značilne za navadne ljudi, katerih ljubezen in spoštovanje do Rusije so zelo cenili; navadni ljudje so še naprej podpirali Rusijo in v njej videli pokroviteljico in zaščitnico. Slovanska inteligenca pa je nasprotno izgubila vez s svojimi ljudmi in izdala svoje ideale, saj so jo zavedle tuje sile in je bila podrejena uničevalnim evropskim vplivom, ki so ubili vse, kar je bilo v njej slovanskega.⁴²⁷ To tezo je najti v spominih nekaterih Rusov, ki so obiskali Srbijo med vojno s Turčijo leta 1876. V osemdesetih letih 19. stoletja so do podobnih zaključkov prišli tudi glede bolgarske družbe.

Mnenja o slovanski enotnosti, o katerih smo razpravljali na teh straneh, seveda ne predstavljajo celovitega pregleda problematike in jih ne gre jemati kot splošno veljavnih v Rusiji. Odražajo pa originalen, čisto ruski pogled, ki se je v imperialni družbi oblikoval glede slovanskega sveta. Prav tako so dragocena, ker so pogosto – zavedno ali nezavedno – vplivala na politične odločitve v Rusiji. Na podlagi tega lahko zaključimo z nekaj sklepi.

425 A. Петров, Среди словаков, *Русь*, 1885 (21. 12.), št. 25, str. 11. Avtor navaja Slovaka, ki je dejal: »Če mi, Slovani, sedaj obstajamo, je to le zato, ker obstaja Rusija (...), četudi nam Rusija ni aktivno pomagala, nas rešuje že samo dejstvo njenega obstoja.«

426 *Русь*, 1883 (1. 3.), št. 5, str. 58.

427 *Московские ведомости*, 1885 (14. 11.), št. 345, str. 4.

Pogled ruske družbe na slovanska ljudstva je uokvirjala pomembna predpostavka; ideološki koncepti so pogosto učinkovali še pred prvimi pravimi stiki s temi ljudstvi. Očitna je tudi tendenca k projiciranju pogledov, ki so se že uveljavili v carski družbi, na ostale Slovane. Najbolj prepoznaven med temi je ideja o Rusiji kot o vodji slovanstva; gre za idejo, ki je močno otežila komunikacijo ruske elite z drugimi slovanskimi elitami.

Ideja slovanske enotnosti se ni razvijala sama po sebi, temveč je ostajala del raznovrstnih družbenopolitičnih konceptov, ki so se oblikovali v ruski družbi. Razvoj te ideje v obravnavanem obdobju je sledil spremembam teh nazorov in ohranjal podrejen položaj v kontekstu letih. V drugi polovici 19. stoletja so se propagirane interpretacije ideje slovanske enotnosti vse bolj povezovala s prizadevanjem severne elite za izdelavo ideološkega okvirja za politiko Rusije do Slovanov nasploh in posebej do balkanskih Slovanov. Poskusi vnaprejšnje opredelitve koncepta slovanstva izpričujejo željo ruske družbe, da bi našla sprejemljivo formulacijo zanj, in sicer tako, ki bi bila skladna z imperialnimi narodnimi cilji. A predlogi, ki so nastali na podlagi te formulacije, dokazujejo, da slovanska enotnost ostaja himera, sen ali propagandistična podoba, ki jo je nemogoče uresničiti.

